

Mészáros Aliz

ERŐSZ - a Szép iránti szerelem fokozatai

(A *Lakoma* és a *Phaidrosz* alapján)

„A tudáshoz három út is vezet Platónnál: az ész útja, a filozofálás mint a halálra való előkészület útja (Phaidón) a nevelés útja a tudományokon keresztül (Álám) és az erős útja a szép iránti szerelemben, mely érzéki benyomásokból emelkedik föl az ideákhoz (Lakoma, *Phaidrosz*).” A dolgozat témájául a harmadik út bemutatását választottam a két említett dialógus alapján, melyekből a *Lakomát* teljes egészében, a *Phaidroszból* Szókratész második beszédét tárgyalom szorosan egymás mellett.

A *Lakoma* Platón egyik legmélyebb és ezért talán legfélreérthetőbb írása, amelyet sokan sokféleképpen próbáltak már értelmezni. A dialógus igazi varázsát az adja, hogy időtlen: tanúskodik a korról, amelyben íródott, de átugorva 2500 évet, a ma emberét is neveli. Ez ugyanígy elmondható a *Phaidroszról* is, a kettő között a különbség az, hogy a *Lakoma* bemutatja az egész „lépcsőt” a Jóig, a *Phaidrosz* pedig specifikusan ennek a lépcsőnek két fokát.

Alapvető platóni gondolat, hogy mindenki a jóra törekszik, ami egyúttal a szépre való törekvést is jelenti, hiszen ezek felcserélhetőek: aki jó, az szép is és fordítva, ezt jelzi a *kalokagathia* fogalma. Minden dologban amit szeretünk, ott van a jó/szép, és ez az, amit szeretünk, bár ezzel általában nem vagyunk tisztában. És minél inkább nem vagyunk tisztában, annál egyszerűbb, hétköznapiabb dolgokat szeretünk, annál zavarmentesebb a kapcsolatokunk a vágygal, a szerelemmel.

Figyelemre méltó az első öt beszéd közös vonása: mindegyik teljes boldogsággal végződik, ha két szerelmes egymásra talál, és itt akár pontot is tehetnénk a törté-

net végére. Szókratésznál csak itt kezdődik az igazi megmérettetés. Ettől függetlenül mindegyik beszéd hordoz nagyon mély mondanivalót. Bár még kezdetlegesen vannak kifejtve, szükségesek, mert ezek adják meg a „nagy beszédek” alapját. Tekinthetjük úgy őket, mint előkészítő beszédeket Szókratész beszédeihez.

I. Az „előkészítő” beszédek

Az első beszédet Phaidrosz mondja el, aki Erósz az emberiség legnagyobb jótevőjeként állítja elénk, hiszen a szerelem az embert erényessé és bátorrá teszi. Senki előtt nem szégyenkezik úgy a férfi, mint a szerelmese előtt, ha gyáva volt vagy rút dolgot követett el.

Ezt a beszédet gyakran nevezik unalmasnak, érdektelennek, semmitmondónak², amelynek csak művészi funkciója van, de tartalmi mondanivalója nem sok. A vád szerintem nem teljesen jogos. Csak az mondhatja ezt, aki nem veszi észre a valóban sok közhely között megbújó mély értelmű részt vagy mondatot. Ez a rész Phaidrosz beszédében a 178 c-d.-ben található: „Én legalábbis nem tudnék nagyobb jót mondani, mint amilyen a fiúnak, alighogy felserdült, egy derék férfiszerető és a szeretőnek egy fiúkedves. Mert amire az embereknek egész életükön át szükségük van, ha helyesen akarnak élni, azt sem a rokonság, sem a tisztaság, sem a gazdagság, sem bármi más nem tudja úgy kifejleszteni bennük, mint Erósz. Mire is gondolok? A rút dolgok fölött érzett szégyenkezésre és arra a törekvésre, amely a szép dolgokra sarkall. Ezek nélkül ugyanis sem a város, sem a magánember nem visz vég-

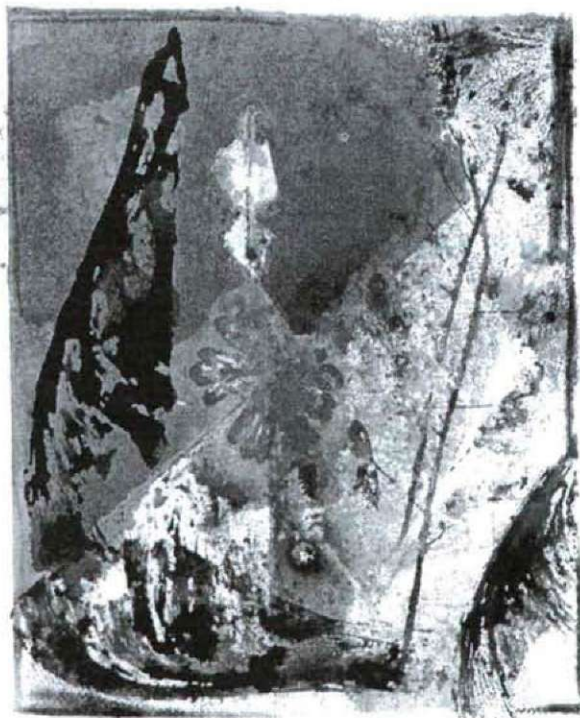

hez nagyszerű és helyes tetteket.” Ez a megfogalmazás többféle szinten is értelmezhető. Phaidrosz számára biztos, hogy olyan felszínes jelentéssel bír, mint a beszéd többi része, de nekünk nem szabad ezt is értéktelennek titulálni és továbbhaladni, mert így megmaradunk azon a szinten, ahol Phaidrosz. Észre kell vennünk, hogy ezek nemcsak Phaidrosz, hanem Platón szavai is, és ő már sokkal mélyebb dolgok felé irányítja az olvasó tekintetét. Hogy mi ez a mélyebb értelem, arra később fogok kitérni.

Még egy dolgot jegyeznek meg itt. Taylor ugyanitt helyteleníti Phaidrosznál azt is, hogy Erószon a nemi vágyat és szenvedélyt érti, főleg, hogy ez azonos neműek között lép fel. Én nem értek egyet a kifogással több szempontból sem. Egyrészt: Phaidrosz nem emleget sehol kifejezetten nemi viszonyt, csak szerelmet, de hogy ez alatt pontosan mit ért, az nem derül ki a szövegből. Másrészt: a vágyakozás (és ez alatt fizikai vágyakozás is értendő) egy azonos nemű ember iránt Diótima beszédében is megtalálható, a *Phaidroszban* pedig kifejezetten erről van szó. De később még ez is részletesen elemzésre kerül. Most térjünk át Pauszaniasz előadására, amelynek jelentősége szintén sokkal nagyobb, mint azt első olvasás után gondolná az ember.

Ez a beszéd már homályos előképe annak az elméletnek, amelyet a *Phaidroszban* olvashatunk, akkor már tisztán és világosan. Itt már látjuk, hogy a téma bizony sokkal bonyolultabb, mint azt Phaidrosz előadta. A beszéd legfontosabb mondata ez: „Mert minden cselekvésnek az a természete, hogy önmagában se nem szép, se nem rút, ...hanem a cselekvés során válik olyanná, ahogyan csináljuk: ha szépen és helyesen csináljuk, szép lesz, ha pedig helytelenül, rút.”³ Ennek alapján Pauszaniasz két fajta Erószt különböztet meg. Az egyik közülük közönséges: az ilyenekre általában az jellemző, hogy egyformán szeretik a nőket és a fiúkat, de akár-

melyiket szeretik is, a testüket szeretik, nem a lelküket. Azt teszik, amit a véletlen hoz (pillanatnyi gyönyör), „mert csak azt nézik, hogy céljukat elérjék, s hogy szépen-e vagy sem, azzal nem törődnek.”⁴ De akik a fiúk felé fordulnak, azok sem teszik mind helyesen ezt, hiszen vannak, akik serdületlen fiúkat szeretnek, vannak, akiket a gazdagság, hírnév stb. motivál, és ők azok, akik ezt a fajta szerelmet rossz hírbe hozzák. Itt vetődik fel a kérdés, hogy hogyan vélekednek egyes helyeken erről a dologról, és hogy mi lehet ennek az oka. Éliszben, Boiótiában és egyéb helyeken válogatás nélkül szépek tartják, „mert ügyetlenek a beszéd művészetében, s nem akarnak a fiatalok rábeszélésével bajlódni.”⁵ Ióniában és a barbár területeken úgy ahogy van, rútnek tartják és elítélik. Ennek a zsarnokság az oka, amelyet olyan férfiak tudnának könnyen megdönteni, akiket Erósz köt össze. A kettő közül egyik sem jó, a helyes megoldás az, ami többek között Athénban is van: a *középút*, azaz minden attól függ, hogy milyen a férfi és a fiú kapcsolata. Ha a közönséges Erószt követik, akkor ez elítélendő, ha a másikat, akkor tiszteletreméltó és becsülendő. És

itt elérkeztünk ahhoz a kérdéshez, hogy milyen is ez az utóbbi kapcsolat. Pauszaniasz ezt így fogalmazza meg: „Ha ugyanis ugyanarra törekszik a szerető és a kedves, mindegyik a maga törvénye szerint, vagyis a szerető férfi minden lehető igazságos módon szolgál a szeretett fiúnak, az pedig minden lehető igazságos módon kedvében jár a férfinak, aki őt bölcs és jó emberré teszi, ...egyedül a két törvény találkozása esetén lehet szép dolog, ha a szeretett fiú kedvében jár a szerető férfinak, máskülönben soha.”⁶ Az egyetlen probléma ebben a meghatározásban az, hogy általánosságokban beszél, és nem sok konkrétumot tudunk meg az ilyen fajta kapcsolatokról. Az rendben van, hogy az idősebb férfi erényre és bölcsességre neveli a fiatalabbat, de hogy az olyan kifejezések, mint a „kedvében jár”, „kedvére tesz” stb. a fiú részéről mit jelentenek, az meglehetősen homályos. Taylor szerint itt is fizikai kapcsolatról van szó, aminek tényleg elég nagy a valószínűsége, bár teljesen biztosak nem lehetünk benne. Tehát még egyszer összefoglalva: Pauszaniasz mondanivalójának lényege az, hogy a kapcsolat értéke a minőségétől függ, attól, hogy a feleket mi vezérli, ezért nem mondhatunk véleményt „úgy általában” a témáról, hiszen ez ennél sokkal egyedibb és differenciáltabb.

A következő beszéd tovább tágítja a kört. Erüximakhosz egyetért azzal, hogy van „jó” és „rossz” Erósz, de amit hozzátesz az az, hogy Erósz egyetemes hatású, nemcsak az emberek lelkében él. A kétféle hatás megfigyelhető a testben, a zenében, a természetben stb. is. Nála az égi Erósz egyfajta harmóniát, az ellentétek egyensúlyát jelenti, a rossz pedig ennek az egyensúlynak a felbomlását, mértéktelenséget, féktelenséget. Az, aki ezt a kétféle vágyat meg tudja különböztetni, az az „orvosok orvosa”, aki pedig a vágyak szabályozásával egyensúlyt tud létrehozni, az a legnagyobb művész: *„Aki meg tudja a testben különböztetni a szép és a rút vá-*

gyat, az az orvosok orvosa, aki pedig képes olyan változást előidézni, hogy az egyik Erósz helyébe a másikat ültesse, ... - az igazán a legnagyobb művész.” Ez az egyik legmélyebb kijelentés, amely ugyanolyan, mint amilyen Phaidrosz beszédében is találkoztunk: sokféleképpen felfogható, átérezhető és értelmezhető. Erüximakhosz - akárcsak Phaidrosz - valószínűleg nem is érzi a súlyát a mondatnak, nem érzi, hogy ezzel egy milyen mély és egyetemes igazságot mondott ki. De nekünk látnunk kell, mert enélkül nem fogunk teljes képet kapni a platóni erősz-felfogásról. De ennek kifejtése szintén később következik, aminek az oka egyszerűen az, hogy Platónnál minden összefügg mindennel, és az egyes részletek nem magyarázhatóak a többitől elszakítva. De remélhetőleg a tanulmány végére a sok kis részletből összeáll az egységes kép és fény derül a közöttük lévő kapcsolatra. Most tehát összegzésül mondjunk csak annyit, hogy ami újat hoz a beszéd Phaidroszhoz és Pauszaniaszhoz képest, az Erósz egyetemes, kozmikus jellegének, valamint harmonikus voltának kihangsúlyozása.

Arisztophanész beszéde szintén hozzátesz egy új aspektust a szerelem - képhez, ez pedig a teljességre való törekvés. A mítosz szerint nem vagyunk egész emberek, de szenvedélyesen vágyunk azzá lenni, ezért keresünk egy olyan valakit, aki kiegészít bennünket, és aki által elérjük a teljességet. Mivel Erósz ehhez segít hozzá, ő a legnagyobb isten. Láthatjuk, hogy Arisztophanész a teljesség elérését abban látja, ha megtaláljuk az ideális társat, akivel boldogan élhetünk, ez azonban nem Platón álláspontja, hiszen nála a teljesség elérése teljesen mást jelent, az emberi élet céljának megértéséhez ennél sokkal messzebbre kell néznünk.

Érdemes szólnunk a három nemről. A férfi a nap sarjadéka, a nő a földé, az androgün a holdé. Hogy ez miért van így, arra Ficino ad egy érdekes magyarázatot:

„Mivel a férfi sajátja az adás, a nőé a befogadás, ezért a Napot, mint amely fényét sehonnan nem fogadja, de mindeneknek nyújtja, férfinak mondjuk, a Holdat, amely a Naptól befogadott fényt az elemeknek adja, tehát ad is és kap is, kettős neműnek. A Földet, mely mindeniktől kap, de semminek nem ad, nőnek nevezzük.”⁸ Ficino egyébként az egész beszédet rendkívül sajátos módon értelmezi, és transzcendentális magasságokba emeli. Szerinte a léleknek van egy vele született, természeti fénye, és egy másik, felülről jövő, isteni fénye. Ha a kettő együtt működik, akkor tud a lélek „felsőbbrendű régióhoz fölrepülni”. Az ember azonban gyakran megelégszik a saját fényével és „leragad” a testi dolgoknál (mozgás, nemzés stb.), márpedig ez hiba, hiszen „egyedül Isten maradhat önmagának mindenkor elég”. De egy idő után ez nem lesz elég neki, és elkezd keresni a lelke másik felét - ti. az égi fényt-, amellyel együtt megértheti Istent. Így önmagában ez egy nagyon jó gondolat, és nem is áll messze Platón filozófiájától, de Arisztophanész mondandóját valószínűleg nem így kell értelmeznünk, ennyire mély mondanivalót nem hordoz ez a beszéd. Itt emberek egymás iránti vágyáról van szó, amelynek beteljesülésével a teljességet akarják elérni.

Arisztophanész az első, aki egyértelműen nyilvánvalóvá teszi, hogy a vágy és a beteljesítése kiterjed a testre is („ha az ölelésben ... férfi találkozik férfival, legalábbis kielégülés származzék együttlétükből”⁹, „örülnek, ha együtt halhatnak velük és megölelhetik a férfiakat”¹⁰, „s ha mikor egymásba fonódva feküsznek...”¹¹ stb.). De természetesen nem csak testi vágyról van szó ami igazán összeköti őket, azok a férfierények: a kiválóság, bátorság stb., amikben hasonló mértékben van részük. Ebben a viszonyban a felek egyenértékűek, egy szinten állnak. Ezért is van az, hogy Arisztophanész a legalacsonyabb szintre a férfi vágyát teszi egy nő iránt, hiszen egy nő az akkori

társadalomban szellemileg „nem ért annyit”, mint egy férfi. Vagyis egy ilyen férfi nemhogy felemelkedésre gondolva jobba akarna válni, hanem leereszkedik egy nála „alacsonyabb színvonalú” emberhez, akitől biztos, hogy nem válik kiválóbbá. Tehát egy dolog marad, amiért ezt mégis megteszi, és ez egyszerűen a nemi vágy. Ez az, amiért az ilyen férfiak (és nők) többségét paráznának titulálja Arisztophanész. Tehát két különböző szinten álló ember nem tud igazi, őszinte lelki, szellemi kapcsolatban állni egymással, itt csak a test dominálhat. Két nő kapcsolata már jobb egy fokkal, mert itt legalább a felek egy szinten vannak. Persze a legnemesebb a férfiak közötti szerelem, akik nem csak egy szinten állnak, de kiválóak, erőteljesek, értelmesek is. Itt elérkeztünk még egy nagyon fontos fogalomhoz, a *hasonlóság* fogalmához. Arisztophanész ezt írja a férfiak közötti szerelemről: „Vannak ugyan, akik szemérmetlennek mondják őket, de ez nem igazi nem szemérmetlenségből teszik ezt, hanem merészségből, bátorságból és férfiaságból, mert ahhoz vonzódnak, ami hozzájuk hasonló.” A legnagyobb kérdés ezzel kapcsolatban az, hogy itt csak erkölcsi hasonlóságról van-e szó, vagy fizikairól is. Ez megint egy több szinten értelmezhető rész. Arisztophanész úgy tűnik - a hasonlóságon csak a férfierényeket (bátorság, kiválóság stb.) érti, de Platón már nem biztos, hogy csak ezt. Maga a kérdés persze Platón korára vetítve nem okoz nehézséget, hiszen itt a kettő egybeesik: a férfitől fizikailag különböző lény - vagyis a nő - különbözőtt erkölcsileg is tőle. De a mi korunkban, amikor a nő és a férfi azonos szintű oktatásban részesülhet, vagyis szellemileg, erkölcsileg egy szinten állnak, vajon eltűnne a fizikai különbség jelentősége? Joó Mária szerint pl. egyértelműen igen, szerintem nem feltétlenül, de erre a Phaidrosz-beli beszéd kapcsán még visszatérek. Most egyelőre szögezzünk le annyit, hogy Arisztophanész beszédének két kulcsfogalma: az egész

(teljesség) és a *hasonlóság*.

Az „előkészítő” beszédek közül az utolsó Agathón beszéde, amely még az első beszédnél is semmitmondóbbnak tűnik. Első látásra igazi hatásvadász megnyilvánulásnak látszik az egész - és Agathón számára nyilvánvalóan az is -, de azért itt is van egy-két meggondolandó dolog. Az egyik nagyon fontos megállapítás, hogy Erósszal együtt jár az igazságosság, a mértékletesség, a bölcsesség, a képességek fejlődése, sőt a bátorság is. A másik dolog - ami az előkészítő beszédek talán legmesszebbre mutató és legmélyebb utalása -, a legelrejtettebb is. Platón a 197c-198a-ig tartó utolsó kis dicsőhimnuszba dugta el, amely első olvasásra a mű legüresebb részének tűnik, és ezért az ember hajlamos arra, hogy könnyelműen átugorjon rajta. Elég rejtélyes, hogy Agathón így kezdi a dicsőítést: *„ő az, aki embernek békét ad, a tengernek sima tükröt, szélcsendet, szellők nyugovását, gondtalan álmot.”*

Ha megkérdeznénk valakit, hogy milyen állapotban van egy teljesen átlagos szerelmes ember, nagy valószínűséggel olyanokat mondana az illető, hogy: zaklatott, vágyakozó, fölhevült, kétségek közt hanyódó, boldog, reménykedő, és hasonlókat, de semmi esetre sem beszélne békéről, nyugalomról, csendről, gondtalan álomról. Ha valakinek ezt jelenti a szerelem, az annak a jele, hogy az illető sokkal nyugodtabb, bölcsőbb és főleg idősebb - akár testben, akár lélekben - a hétköznapi embernél. Agathónról ezek a dolgok nem igazán mondhatók el, hiszen messze annyi bölcsességgel nincs megáldva, mint egy Szókratész például (ez egyértelműen kiderül a beszédéből), azt pedig tudjuk, hogy még elég fiatal, hiszen éppen az ő első győzelme alkalmából tartják a lakomát. Egy szóval itt áll előttünk egy fiatal, ereje teljében lévő, nem túl bölcs ember, és olyan dolgokkal kezdi a beszédet, amelyeket nem igazán várnánk tőle. De ami még érdekesebb, hogy néhány sorral lejjebb vi-

szont mégis „sóvárgás és vágyak atyjának” hívja Erószot. Ezzel vajon mit kezdünk?

Ez is egy olyan furcsa, „többszinten értelmezhető” rész, amilyenre az előző beszédekben már felhívtam a figyelmet. Az egyik fajta értelmezés könnyen adódik, és általában ezzel is szoktak élni. Eszerint itt egy olyan szöveggel állunk szemben, amely kívülről, formailag csillog ugyan, de tartalmilag ugyanolyan üres és semmitmondó, mint maga az előadója. Az eddigi beszédekben még volt őszinte megnyilvánulás, de ebben már egy szó sem. Eszerint az értelmezés szerint mondhatjuk, hogy Szókratész közölni akarta: ő nem dicsőret elmondására készült, hanem az igazságra, és ez a bejelentés éppen egy ilyen lehetetlen beszéd után csattant a legnagyobbat, ráadásul ezzel összehasonlítva látjuk igazán Szókratész beszédének őszinteségét és nagyságát. Az, hogy egymásnak elmentmondó (vagy annak tűnő) dolgokat állít pár sor eltéréssel, csak megerősíti ezt az álláspontot. Én tökéletesen egyetértek ezzel az értelmezéssel, hiszen nyilvánvaló, hogy így van, de ugyanakkor azt is állítom, hogy ennyivel nem szabad beérnünk. A többszintű értelmezéssel azt akartam kifejezni, hogy ennél van egy mélyebb szint is a műben, amely csak sokadszori olvasás és elmélyült gondolkodás után tűnik elő. A legtöbb beszédben felhívtam a figyelmet olyan részekre, amelyet a beszélő a maga szintjén értett valahogyan és beleépítette a beszédébe, de amelyek mondanivalója - egy más kontextusban - ennél sokkal mélyebb. Ha ezeket a különböző helyeken elejtett utalásokat egymás mellé rakjuk, azt vesszük észre, hogy szorosan összefüggnek egymással, és egy egészen új jelentésben, új mondanivalóval tűnnek elénk. Ezt teszi maga Szókratész is, aki ezeket tudatosan összekapcsolva - és így megadva igazi értelmüket - fejt ki a saját (vagy inkább Platón) „rendszerét”.

Végezetül, az előkészítő beszédek lezárásaként összegezzük ezeket a mély igaz-

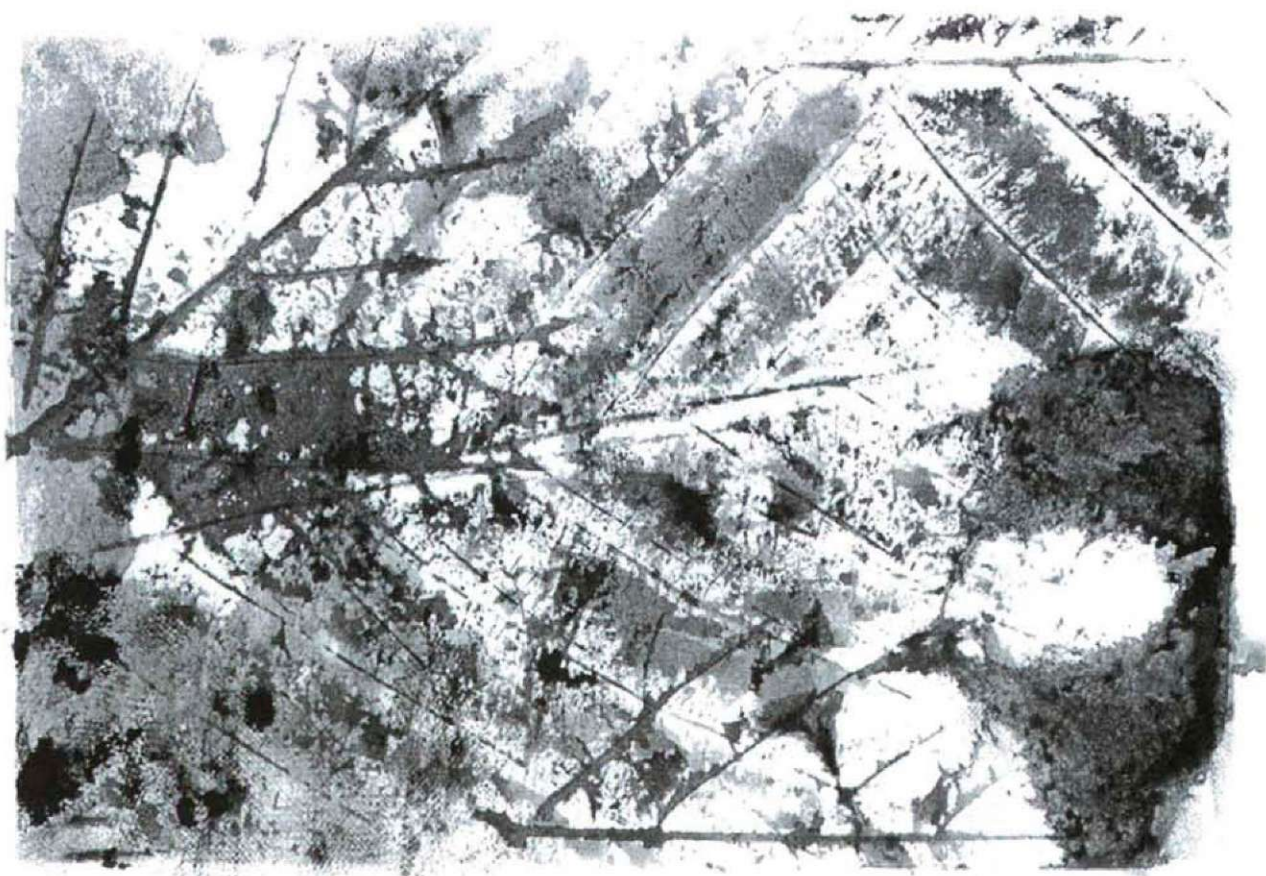
ságokat Erósról: a Jó felé irányít (Phaidrosz), van jó és rossz is (Pauszaniász), egyetemes jellegű, harmonikus és fejleszti az ember ítélőképességét (Erüximakhosz), a teljesség igényével jelentkezik és fontos kritériuma a hasonlóság (Arisztophanész), az erények vele együtt járnak és valahogyan nyugalom és vágy együttesen van jelen benne (Agathón). Ezek után vizsgáljuk meg közelebbről, konkrét esetben Erósz hatását.

II. Szókratész második beszéde a *Phaidrosz*ból

Legelőször is, ismernünk kell két fontos platóni tant: az idea-tant, és főleg az *anamnésis*-tant. Ezek lényege röviden, hogy a halhatatlan lélek hol az isteneknél van, hol a földön egy testben. Amikor az istenekkel van, akkor szemlélheti az ideákat - ezek örök, változatlan lényegek, a legvalóságosabb létezők, melyek segítsé-

gével helyesen tudjuk megítélni az „itteni” dolgokat - önmagukban, úgy ahogy vannak, amikor azonban lekerül egy földi testbe, mindezeket elfelejti. Az ember igazi célja az, hogy a lehető legtöbbre emlékezzen vissza belőlük, és így valóságos tudása legyen a dolgokról. Továbbá ismernünk kell azt a metaforát is, ahogy Platón a lelket ábrázolta. A három lélekrész egy fogatként jelenik meg, ahol az eszes lélekrészt a kocsis, az indulatos lélekrészt a jó ló, a vágyakozó lélekrészt a rossz ló szimbolizálja. Most nézzük meg, hogyan zajlik az egész folyamat.

A „fenti világban” látott ideák közül egyetlenegy olyan van, amelyik érzékszervekkel megragadható az itteni tárgyakon, és ez a Szépség. Ez az, ami a legtisztábban, legszembevetőbben jelenik meg számunkra, hiszen „a látás a legélesebb a testen át érkező érzékeléseink közül”². Persze az emberekre különböző módon hat a Szépség, másként dolgozzuk fel ezt az élményt: valaki megrendül a hatása alatt,

valaki észre sem veszi. Ez valószínűleg aszerint változik, hogy ki hol tart a lépcső „megmászásában”. Én a továbbiakban négy lépcsőfokot szeretnék kiragadni, amelyeket emberi kapcsolatokban vizsgálunk majd. A fő szempont a két ember egymáshoz ill. a Szépséghez való viszonya lesz. Ezek közül az első kettő leírása ebben a beszédben található.

Az első típusba az olyan ember tartozik, aki látja ugyan a másik ember szépségét (általában fizikai szépségét), de nem látja, és nem is sejti ennek forrását, a Szépet, ezért „nem fogja el szent félelem a láttára, hanem átadva magát a gyönyörnek, négy lábú módjára rá akarja vetni magát, és gyermeket akar nemzeni ... sőt ... nem szégyelli azt sem, hogy természetellenes gyönyört keressen”³. Az ilyen ember számára a legfőbb jót a fizikai gyönyör jelenti. A kevésbé perverzek nőknél igyekeznek ezt megtalálni, a perverzebbek a saját nemük köréből válogatnak. Általános hiedelem, hogy az azonos neműek szerelme egyben testi szerelmet is jelentett, akár egy hétköznapi görögörről volt szó, akár egy filozófusról. Az tény, hogy az ilyen jellegű kapcsolatok széles körben elterjedtek voltak annak ellenére, hogy mind a törvény, mind a közvélemény elítélte az ilyesmit. Maga Platón is több helyen világosan leszögezi, hogy helyteleníti, és az okot is közli, amiért az emberek mégis erre „vete-mednek”: „Férfinak férfival vagy nőnek nővel való egyesülése ... természetellenes, és olyanok merészkedtek ilyesmire először, akik a gyönyörrel szemben gyengék voltak”⁴. Szókratészről pedig konkrét esetet is elmesél, amikor visszautasította az ilyen gyönyört⁵. Ezzel a viszonytal Platón nem is foglalkozik igazán mély szinten, és én sem teszem, hiszen egyértelmű, hogy egy igazi filozófushoz egyszerűen nem méltó az ilyesmi. A következő lépcsőfok viszont annál érdekesebb.

A beszéd legnagyobb része ennek a viszonytal bemutatására és elemzésére épül¹⁷. Fent említettem, hogy az emberek-

re más és más módon hat a Szépség. Az előbb bemutatott kapcsolatban nem sok szerepe volt, itt azonban nagyon sok lesz. Ez a szerelem leggyakrabban egy fiatal fiú és egy idősebb férfi kapcsolatára volt jellemző (*erastés - erómenos* viszony) és talán ezen is lehet a legkönnyebb bemutatni. Képzeljünk el egy nagyon szép arcú, serdülő fiút, aki hibátlan, tökéletes és még nem férfias alakkal rendelkezik. Persze nem csak kívülről szép, hanem belülről is árad belőle valami komolyság és fenség. Az idősebb, tapasztaltabb, filozofikus lelkű ember amikor először pillantja meg ezt a szépséget, teljesen megdöbben, és - Platón szavaival - „megrendül, magasztos félelem fogja el”⁷. Először csak passzív szemlélőként csodálja, de az érzés nem marad ennyiben, hanem „megindul vonzódása annak, aki lelkét áldozza a szépért, az iránt, akié a szépség” (Th. Mann), és az egész itt kap igazán mély értelmet. Ez nem egyszerűen túltengő idealizmus, nagy, szép és üres szavakról való áradozás - mint ahogyan Lukács felfogja a *Platón, Plótinosz és az Erósz problémája* c. írásában -, hanem nagyon mély és alapvető emberi probléma. Ami a problémát jelenti az az, hogy ezt az egyre szenvedélyesebb vágyat, amely a Szépség és ennek hordozója iránt fellép, hogyan kezeljük, hiszen ez egyben a másik teste iránti vágyat is jelenti, bár természetesen nem a legalantasabb vágyról van szó, mint az előbbi lépcsőfoknál. A kettőt talán úgy lehetne elkülöníteni, hogy az előbbinél a testre vágyunk, hogy a testnek szerezzünk gyönyört (máshogy fogalmazva, ez a test vágya a test iránt), a mostani érzés azonban már a léleknek az a vágya, hogy a szép, szeretett és csodált ember minden egyes „részletének” szépségét - legyen az egy kézfej, nyakhajlat, szempár vagy bármi más - megérinthessük és szerethessük. Ez az érzés pedig az idő haladtával egyre szenvedélyesebb és elsöprőbb lesz, csak hogy egy ponton meg kell, hogy tudjunk állni. Mert igaz, hogy elragadó érzés ez a

szenvedély és gyönyörű dolog szeretni a másikat, csak hogy ez az út nem vezet jó irányba. Ugyanis egyre inkább a nemi szenvedély fogja elfoglalni a Szépség iránti szenvedély helyét, és egy ponton az ember már semmi másra nem fog vágyani, és semmi más nem fogja hajtani, csak a fizikai kielégülés. Ha pedig ez megtörténik, akkor ugyanott vagyunk, mint az első lépcsőfoknál. Ráadásul, „ha ezt egyszer megtették, a jövőben is megteszik, noha ritkán, mert értelmük egésze nem helyesli a dolgot.”⁸ És itt kérnék elnézést az érzékenyebb gyomrúaktól, ha esetleg túlságosan naturalistán fogalmaztam volna az eddigiekben, vagy tenném ezt a jövőben, de nem akarok úgy járni, mint Pauszaniász, aki szépen beszélt ugyan, de az égvilágon semmit nem tett világossá.

De tovább haladva felmerül a kérdés, hogy akkor mi is itt a megoldás, mit kezdünk ezzel a vággyal? A válasz egyszerűen és röviden a jól ismert görög fogalom: mértéktartás. Platón soha egy percig nem tagadta, hogy az emberben természetétől fogva vannak előbb-utóbb fellépő „állati” ösztönök és vágyak, és azt sem mondja, hogy ezeket ki lehet kapcsolni vagy meg lehet szüntetni, azt viszont állítja - és végeredményben erre épül az egész erőszaktan -, hogy felügyelni rájuk és kordában tartani őket lehet, és kell is, mert ha nem tesszük, az az előbb kifejtett következményekkel fog járni. Azokkal azonban, akik képesek arra, hogy az ilyen vágyak fölé emelkedjenek, és tekintetüket inkább a lépcső teteje felé irányítsák, ez nem történik meg, mert az ilyen emberekre a Szépség sokkal nagyobb hatással van, mint az érzéki vágy. Ők minden egyes alkalommal, amikor már elsodorná őket a szenvedély, megállnak, és felidéznek azt az első pillanatot, amikor annyira megrendítette őket a szépség és megint átélnek azt a „szent félelmet”, amit akkor. A Szépség itt olyan *szenség*, amelynek tisztasága megóvja az embert attól, hogy olyan dolgot tegyen, ami miatt másnap szégyenkeznie

kellene. Aki így él és érez egy ilyen kapcsolatban, annak nagy esélye van rá, hogy hamarosan feljebb léphet a lépcsőn.

De ebben a kapcsolatban még, ahol állandóan ügyelni kell a fizikai vágy és a Szépség utáni vágy közötti kényes egyensúly megtartására, hatalmas önuralomra és mértéktartásra van szükség. Tulajdonképpen ez az, amire a szerető leginkább neveli a kedvest.

Ennél a témánál sok kérdés merül fel, de az egyik legnehezebb a homoszexualitás kérdése. A szépséget hordozhatja férfi és nő is, Platón mégis kizárólag fiatal fiúk szépségéről beszél. Miért? A válasz Arisztophanész beszédében található: mert ahhoz vonzódik, ami hozzá hasonló. Itt térnék vissza Joó Mária fent említett cikkéhez, amelyben a fizikai hasonlóság fontosságát teljesen elveti, mert szerinte Platón itt kizárólag erkölcsi hasonlóságra gondol. Könnyű ezt bizonyítani is, hiszen a nők nem voltak olyan színvonalon, mint a férfiak. De mit mondana ma Platón? Az ilyen gondolatmenet alapján azt kellene mondanunk, hogy platóni séma szerint ma az lenne a helyes, ha mindkét nemhez egyaránt vonzódnánk, hiszen a nő és a férfi azonos erkölcsökkel rendelkezik, a fizikai dolgok meg úgymint elhanyagolhatóak. Szerintem azonban ennél sokkal mélyebbre kell néznünk.

A kulcsszavunk tehát a hasonlóság. Platón számára két ember kapcsolatának az igazi értelme abban rejlik, hogy egymást kölcsönösen segítve a Jó felé törekedjenek. Mindennek, ami közöttük történik, ezt a célt kell szolgálnia. Ez annál könnyebb lesz, minél könnyebben megértik egymást, közelebb vannak egymáshoz és minél jobban hasonlítanak egymásra. Ezen természetesen nem külső hasonlóságot értek és nem is olyan dolgokat, hogy az egyikük szereti a fehér bort, a másik nem, hanem egyfajta (testi-lelki) homogenitást, ahol ha az ellentétek megjelennének, már nem izgalmas jelenséggént szerepelnek, hanem csak zavaró tényezőként. (Ez

részletesebb kifejtésre kerül még a III. fejezetben). Egy férfi és egy nő soha nem tudnak úgy idomulni és eggyé válni (ez képletesen értendő), mint két azonos nemű ember, hiszen a közöttük lévő fizikai különbséget soha nem tudják áthidalni, ez mindig *különbség* marad közöttük, még ha az egyéniségük/lelkük hasonlít is. Ez persze egy nem filozofáló, hétköznapi párkapcsolatban nem jelent gondot, és valószínűleg nem is érzik ennek a jelentőségét, de egy állandóan vágyakozó, mindig valami többet, mélyebbet kutató ember számára, mint amilyen Platón is lehetett, egy idő után már nagyon komoly probléma. (Hogy miért, ez szintén a III. fejezetben fog kiderülni). És van itt egy másik dolog is, ami magyarázat lehet erre a kérdésre. Egy heteroszexuális párkapcsolatban, ahol a férfi és a nő szeretik egymást, a szexualitás majdnem mindig alapvető dolog. Egyrészt, mert általában nem igazán gondolkodnak azon, hogy ők most vajon tényleg egy lépcsőt másznak-e meg és hogy ennek esetleg valami célja van, másrészt mert fizikai felépítésüknél fogva is sokkal „természetesebben” eljutnak ahhoz a testi és lelki értelemben is vett kielégüléshez, ami egy platóni kapcsolatban semmilyen körülmények között nem megengedett. Az ok pedig, amiért nem megengedett egyszerűen az, hogy az ember soha egy pillanatig nem érezheti teljesnek és elégedettnek magát addig, amíg el nem érte a Jót. Márpedig, ha megengedett lenne, akkor mindig ehhez az eszközhöz nyúlának, ha hiányérzetük támad (ami persze azonnali kielégüléssel jár), és így sokkal nehezebben vagy egyáltalán sehogy sem tudnának feljebb jutni, mert beérnék egymással, teljesen meg lennének elégedve azzal, hogy ha felép bennük a vágy, akkor kielégítik és eszükbe sem jutna, hogy ennél sokkal szebb és mélyebb érzéseket is átélhetnének. Egyszerűen leragadnának ezen a primitív lépcsőfokon.

Ezek után lépünk át a következő fokra, amelyet ugyan Platón nem írt le konkrétan

- csak röviden utalt rá Diotima beszédében - de a tanításaiból és az itt-ott elejtett megjegyzésekből rekonstruálni lehet.

III. A legmagasabb rendű kapcsolat, ami két ember között lehetséges

Az ilyen kapcsolatban már nem - az eddigi értelemben vett - Szépség az, amely összekapcsolja a feleket. Az idős Platón ezt írja a Törvényekben: „De ha az ember a Szépséget becsüli többre az erénynél, ez sem egyéb, mint a lélek teljes és tökéletes lebecsülése: mert az ilyen gondolkodás a testet becsesebbnek tartja a léleknél...”⁹. Igazából továbbra is a Szépségről van itt szó, de nem a külső, fizikai megjelenéséről (ami már maga megdöbbenő és elsöprő erejű tud lenni, ld. *Phaidrosz, Halál Veleceiben*), hanem az ember belső, lelki szépségéről, ami maga az erény. Az ilyen fajta szépség közelebb áll a Szépséghez, és jobban hasonlít hozzá, hiszen maga is testetlen, érzékszervekkel felfoghatatlan. De milyen is lehet ez a viszony? És miben különbözik az eddigiektől? A kérdések megválaszolásához segítségül újra felidézem az előkészítő beszédek mély értelmű részeit, valamint azt a tényt, hogy Platón ahol csak tehette, határozottan különválasztotta a testet és a lelket.

Ahogy haladunk felfelé a lépcsőn, úgy válik a két ember kapcsolata egyre „lelkibbé”, a vágy pedig egyre tisztábbá. Ennek a két dolognak a tisztázása nagyon fontos. Lássuk előbb azt, hogy mit is értek a vágy (azaz erősz) tisztulásán. Erősz mindvégig egy és ugyanaz a vágy minden emberben - a Jóhoz való eljutás vágya, mégis más és más „köntösben” jelenik meg a különböző lépcsőfokokon. Ahogy lefelé haladunk, úgy rakódnak rá különböző rétegek, amelyek egyre inkább elhomályosítják a vágy igazi célját - a Jót. A legalsó lépcsőfokon Erősz csupán mint szexuális vágy érhető tetten, és az ezen a szinten lévő emberek nem is sejtik, hogy a vágyuk miben gyökerezik.

Feljebb lépve már magasabb rendű vágygal találkozunk. Az ember itt már többre vágyik ennél, de még mindig nem tudja pontosan, hogy mire, és azt hiszi, hogy a vágya akkor teljesedne be, ha megtalálná a hozzá illő társat (ld. az előkészítő beszédek, főleg Arisztophanészét)). Még magasabb szinten az ember a tudományokba veti magát, és ezekben hiszi megtalálni a szépet/jót. De mind feljebb és feljebb lépve, egyre világosabb lesz számára a vágy valódi és végső célja.

Ez tulajdonképpen - az emberi kapcsolatokat is belevéve - kétirányú folyamat. Kezdetben az ember iránti vágy a legerősebb és legmeghatározóbb, a (távoli) Jó iránti vágy pedig szinte nincs is jelen. Azonban, ahogy haladunk a lépcsőn felfelé, úgy tudatosodik és erősödik ez utóbbi vágy; az ember iránti vágy (mint erősz) pedig fokozatosan elhalványul, végül teljesen megszűnik, és átadja a helyét a philíanak.

Fontos megvizsgálni az erősz mibenlétét is. Erősz mindig a Különböző, a Más iránti vágyat jelenti, valami olyanra való vágyakozást, ami nem az ember sajátja, de amit szeretne azzá tenni. Mivel az igazi cél a Jó elérése, a már letisztult erősz kizárólag erre irányul, nem emberre. Ezért is fontos, hogy a két ember közötti kapcsolat a lehető leghomogénebb legyen, azaz minden különbséget - amely erősztszűlnének a másik ember iránt - kiküszöböljünk. Egy szinten ezek a különbségek még izgalmat visznek a kapcsolatba, de egyben el is fordítják az ember tekintetét az igazi céltól. Ezért is írtam feljebb, hogy egy idő után már inkább zavaró tényezőnek tekinti az ember, amely akadályozza a feljebbjutásban. Sokan vitatják, hogy Platón az azonos neműek kapcsolatát magasabb rendűnek tartja, mint a különböző neműekét, de én pontosan az előbb leírtak miatt nem értek egyet ezzel a véleményemmel. Ahhoz, hogy ezt megértsük, látnunk kell, hogy Platónban mennyire erős a Jóhoz való eljutás vágya, sőt, ez az egyetlen

motiváló erő. Ehhez képest egy emberhez (ráadásul egy tőle különböző emberhez) való odafordulás és iránta való vágyakozás ettől való elfordulást jelent, így egy sokkal alacsonyabb szintet képvisel. Ezek után nézzük meg, hogy ezen a harmadik lépcsőfokon milyen viszony van a két ember között.

A szerelem, ami összeköti őket, tehát egyre messzebbre tolódik a testet - lelket és mindent birtokolni és szeretni vágyó szenvedélytől egy olyan érzés felé, amelyet már nevezhetnénk akár szeretetnek is, de olyan szeretetnek, amely sokkal mélyebb és gyengédebb érzés az előbb említetttnél. És itt térjünk vissza az előkészítő beszédek mélyértelmű, kiemelt részeihez.

Phaidrosz azt mondja, hogy: „Én legalábbis nem tudnék nagyobb jót mondani, mint amilyen a fiúnak, alighogy felseledült, egy derék férfiszerető és a szeretőnek egy fiúkedves”. Ő nyilvánvalóan azt érti ez alatt, hogy a legnagyobb jó, ami az emberrel történhet az, ha megtaláljuk a hozzánk való társat, és erényt kovácsolunk ebből a kapcsolatból, hiszen az ember mindig a szerelme előtt szégyenkezik a leginkább, ha rút dolgot követett el, így igyekszik az ilyesmit elkerülni. Itt egyben el is értünk a célhoz, Phaidrosz nem gondolja, hogy ez után lehetne még valami nemesebb dolog is. Ha azonban egy mélyebb szinten vizsgáljuk ugyanezt az idézetet, akkor érthetjük úgy is, hogy a vágy, az erősz egy másik ember iránt egy darabig nagyon fontos dolog, mert csak ezen keresztül, ezzel betelve (és még mindig vágyakozva valami után!) ismerhetjük fel, hogy az igazi cél nem az ember, hanem a Jó vagy Isten vagy az Abszolútum, kinek hogyan tesszük. A „derék férfiszeretőnek” a legfontosabb feladata pedig az lenne, hogy ezt a messzebbre mutató vágyat felébressze a fiatal lélekben. A mélyebb értelme ennek a pár sornak szerintem ez lenne.

Persze a férfiszeretők nagy része valószínűleg nem erre törekedett a korabeli Athénban, és itt térhetünk át Pauszaniasz

beszédére, aki megkülönbözteti a nemes kapcsolatot, vágyakat a „kevésbé nemesektől”. De a nemes szerelem nála sem egy messzebbremutató dolog, a lényege ugyanaz, mint Phaidrosznál. Hogy Platón számára mit jelent, vagy inkább minek az eszköze a nemesebbik szerelem, azt az előbb láthattuk. Arra pedig, hogy miért fontos annyira a - minden értelemben vett - hasonlóság, ami Arisztophanész beszédében az egyik kulcsszó, a fenti fejtegetés adott egy lehetséges választ.

Hogy mit érez az ember egy ilyen kapcsolatban, hogyan viszonyul a másik emberhez, azt igazán Agathón beszédéből (az eredetileg legunalmasabbnak titulált beszédéből) hámozhatjuk ki. Az előkészítő beszédek tárgyalásánál említettem egy érdekes ellentmondást. Agathón két érzésről beszél egyidejűleg, ahol az egyik érzés a nyugalom és béke érzése, a másik a vágy és a sóvárgás, de ennek akkor, abban a kontextusban nem volt sok értelme és mondanivalója, itt viszont már nagyon sok lesz. Ebben a szerelemben/szeretetben, ami ezt a lépcsőfokot jellemzi, valóban megvan az a két, egymásnak ellentmondani látszó érzés, amelyek valójában nem ellentmondóak, mert *nem ugyanaz a tárgyuk*. A nyugalom, béke és nagyon mély szeretet: a szeretett ember iránti érzésünk, aki iránt erósz már nem érzünk, a sóvárgás és vágy tárgya pedig természetesen a Jó, ami maga a Szépség, a Tökéletesség, a Végtelenség, és amelyre még mindig erősszal vágyunk. És van még ugyanebben a kis „dicshimnuszban” két nagyon fontos mondat: „Ő szabadít meg bennünket az idegenségtől, s ültet meghittséget a helyébe.” és „Ő küld nekünk szelíd pihenőt, s úzi el tőlünk a vad erőt”. A tiszta vágy az idegenséget (vagyis a különbséget, másságot), amely itt kifejezetten negatív szerepben tűnik fel, és amelyből erósz (vágy, vad erő) születne az emberek között, megszünteti és helyette „szelíd pihenőt”, nyugalmat, meghittséget teremt közöttük.

Persze itt felmerülhet az a kérdés, hogy ha nem vágyunk már a másik emberre, akkor miért van még mindig szükségünk rá? Platón a Diotima-beszédben ezt az egész folyamatot a növekedés és megszilárdulás szavakkal is jellemzi. Azaz, bár a vágy már tiszta és csak a Jóra irányul, ez még nem elég, mert nem vagyunk még elég erősek ahhoz, hogy bele is tudjunk kapaszkodni, anélkül, hogy közben egy emberre támaszkodnánk. Vagyis a megszilárdulás itt a Jóval való „eltöltekezést” jelenti, ami ezen a lépcsőfokon még nem következik be maradéktalanul. Legegyyszerűbben úgy mondhatnánk, hogy látjuk a Jó szépségét, és már valóban csak erre vágyunk, de még olyan messze van, hogy ez a távolság megnöveli egy közel álló ember fontosságát addig, amíg kellően megerősödve el nem tudunk válni tőle.

A másik fontos kérdés, ami itt felmerülhet az, hogy miért nem írta le Platón ezt a kapcsolatot olyan részletességgel, mint ahogy azt tette pl. a második lépcsőfok esetében (ez akár megkérdőjelezhetné a létét is). Erre egy lehetséges válasz az lenne, hogy a legfontosabb, legmeghatározóbb lépcsőfok ez a bizonyos második, az első és a harmadik is már csak ennek *eredménye*, amelyek egyikéről sem tartja fontosnak, hogy túl sokat írjon. Ez a második fok olyan, mint egy ugródeszka, ahonnan lehet felfelé és lefelé is ugrni. A lényege pont az, hogy itt kell a legfontosabb döntésnek megszületnie, és a döntés eredményeképpen kerülünk feljebb vagy lejjebb. Persze nem egy egyszerű, racionális döntésről van szó, hanem egy nagyon nehéz küzdelemről, aminek a kimenetele döntő jelentőségű. Ezzel Platón teljesen tisztában van, ezért is foglalkozik ezzel oldalakon keresztül. De emiatt a harmadik lépcsőfok létét nem lehet elvitatni, hiszen vannak utalások rá (pl. az előkészítő beszédekben). Másrészt van még egy fontos dolog, ami megerősíti ezt a tényt. Az biztos, hogy a második létezik, az is biztos, hogy a negyedik létezik (ti. amikor az em-

bernek már nincsen társa; ez a következő fejezet témája lesz), de ebből az következik, hogy a harmadiknak is léteznie kell, hiszen e kettő között nincs átmenet. Az egyik pillanatban még örülden vágyakozunk egy ember szépsége után, a másikban pedig már csak a Jó szemléletével töltjük az időt? Nincs ember, aki képes lenne ekkora ugrásra! Kell, hogy legyen közöttük egy összekötő kapocs, egy olyan állapot, amely átmenet a kettő között, és ez a harmadiknak nevezett lépcsőfok.

Végül térjünk vissza Erüximakhosz beszédére. Ő azt mondja, hogy aki meg tudja különböztetni a helyes és helytelen vágyakat, az az orvosok orvosa, aki pedig nemcsak megkülönböztetni tudja, hanem szabályozni is, az a legnagyobb művész. Tehát az első lépés az, hogy felismerjük a különböző vágyak természetét, a második pedig, hogy képesek legyünk a helyesek szerint élni, a helyteleneken pedig felülemelkedni. Ez természetesen azt is jelenti, hogy az ilyen ember az igazi erényeknek is a birtokában lesz, mint ahogyan ez le is van írva először Phaidrosz, aztán Agathón beszédében is.

Tehát még egyszer összefoglalva és a kérdésekre röviden válaszolva azt mondhatjuk, hogy ebben a kapcsolatban, ezen a lépcsőfokon állva az ember sokkal tisztábban lát, mint az eddigiekben; a szeretett emberrel való kapcsolata sokkal mélyebb és nyugodtabb, és a test szépsége már nem hozza lázba.

Ezek után térjünk át a negyedik lépcsőfokra, amely egyben az utolsó is; az a cél, ahová Platón szerint minden embernek el kellene jutnia.

IV. Lakoma: Szókratész / Diotima beszéde

Az utolsó lépcsőfok leírása Szókratész beszédében található, ahol végre eljutunk a lépcső tetejére. Ehhez a beszédhez egy bevezetés is tartozik, maga a beszéd pedig

két nagy részből épül fel. A bevezetésben Agathónnal beszélget, és tisztáz egy-két dolgot Erósról, a beszéd első része addig a fokig tart, ameddig az eddigiekben eljutottunk, a második, rövidebb rész - amely Diotima (a szó szoros értelmében vett) beszéde - pedig az e fölött lévő lépcsőfokokról beszél, amelyeken egészen a Jóig jutunk el. Tulajdonképpen ez az, ami szorosan az eddig leírtak után következne, de „pihentetésül” a legmagasabb lépcsőfokok előtt, vizsgáljuk meg a beszéd elejét is.

A. A bevezetés (199c - 201d)

Ebben a részben Szókratész Agathónnal beszélget, aki éppen előtte áradozott Erósz szépségéről, nagyságáról, erényeiről. Szókratész elmondja, hogy Erósz bizony nem szép és nem jó, hiszen erósz vágyat jelent, a vágy pedig mindig annak a *hiányát* jelzi, amire irányul. Mivel az ember csak vágyik a szépre, jóra, erényekre, ezért Erósz maga nem birtokolhatja ezeket a tulajdonságokat.¹⁰ Ezzel tisztázza Szókratész, hogy Erósz nem a legtöbb, ami elérhető (mint azt a többiek hiszik), hanem ennek csupán az *eszköze*. Ezután a megállapítás után kezdi el Szókratész a beszéde első felét.

B. A lépcső alsó része (201e - 209e)

Ezt a részt nem kívánom hosszasan fejtegetni, csak a legfontosabb gondolatokat emelném ki. Ez a rész még mindig párbeszédes, amelyben először Erósz természetéről beszélgetnek. A kulcsszó itt Erósz **köztes** helyzete, amely tudásában, anyagi helyzetében, státuszában (daimón), szépségében is megnyilvánul. A „köztes” fogalma Platónnál nagyon fontos fogalom, hiszen ez a filozófus helye is (tulajdonképpen Erósz a filozófusok mintaképe). A vágy (= erósz) mindig egy olyan dolog - legyen szó tudásról, szépségről vagy bármiről -, amely még nem érte el célját, de már megindult felé, vagyis félúton van a

semmi és a minden között.

Egy ember sok mindenre vágyhat, de amit a legmélyebben és legalapvetőbben el akar érni, az a Szép, azaz a Jó (mivel a kettő ugyanaz). De nemcsak arra vágyunk, hogy a miénk legyen, hanem arra is, hogy örökre a miénk legyen. Vagyis ezzel az ember valami olyanra vágyik, amely túlmutat az életén, valami többet, állandóbbat akar, tulajdonképpen a halhatatlanságot akarja elérni. De nemcsak birtokolni akarja örökre, hanem alkotni is vágyik a szépben.

Az emberek két úton indulhatnak el a halhatatlanság felé. „Akik test szerint hordozzák magukban a termékenység magvát, azok inkább a nők felé fordulnak... és a gyermeknemzéssel szereznek maguknak... halhatatlanságot.” Akik pedig a lelkükben, azok „szellemi gyermekeket” alkotnak. Az ilyen fajta ember létrehozhat irodalmi műveket, épületeket, törvényeket, amelyek által tényleg halhatatlan hírnévre tesz szert, vagy pedig erényt hozhat létre egy ifjú lelkében, ami szintén nagyon szép dolog.

C. A lépcső felső fokai (210a - 212b)

A beszédnek ez a része már valódi monológ, nem párbeszéd. Itt Szókratész igazán elkomolyodik és kitárul, és mi megláthatjuk a bensejében lévő gyönyörű istenképeket - ahogy Alkibiadész mondja. Ez a monológ a platóni életmű gyöngyszeme, amely tömören magában foglalja talán az egész platóni filozófia lényegét. Itt már valóban „emberfeletti” dolgokról olvashatunk, amelyek „18 éves kor alatt nem ajánlottak” senkinek, hiszen rengeteg előzetes munka és gondolkodás kell ahhoz, hogy megértsük. De haladjunk tovább a lépcsőn.

Az ember, miután észreveszi, hogy minden testben ugyanaz a szépség lakozik, felhagy egyetlen test szerelmével, és a lélek felé fordul, mert ezt többre becsüli a testnél. A lélekben pedig „olyan gondolatokat fog nemzeni és keresni, amelyek jobb

emberré teszik az ifjakat.”¹¹ Ennek hatására a szép cselekedetekben és törvényekben kezdi el meglátni a szépet, keresi a köztük lévő összefüggéseket, és ennek fényében már látja, hogy a test szépsége mennyire nem ér semmit ezekhez képest. A szép cselekedetek aztán a tudományok felé fordítják a figyelmét. De a tudományok sem egyenlő értékűek, hosszas tanulmányozásuk után eljut az ember ahhoz a tudományhoz, amelynek tárgya az önmagában való Szépség, ez a tudomány pedig a filozófia. Ha az ember idáig eljutott az életben, csak akkor érdemes élnie, csak akkor élt emberhez méltó életet. Ezt a felemelkedést - amely fokozatosan lesz egyre szellemibb, transzcendentálisabb - láthatjuk a vonal- és barlang hasonlatban is.

Persze ezzel a felemelkedéssel együtt jár az is, hogy egyre több belátást nyerünk; magasabb lépcsőfokokkal magasabb felismerések is együtt járnak.

Megpróbálom egy másik hasonlattal is megvilágítani ezt a „lépcsőmászást”.

Képzeljünk el egy embert, aki szeretne kijutni egy sötét labirintusból, aminek csak egyetlen kijárata van. Az emberünk előtt rengeteg út van, de neki fogalma sincs, hogy melyiken kellene elindulnia. Van azonban egy hasznos segítője és tanácsadója: ez pedig a napfény, az egyetlen, ami megmutatja, hogy merre van a kijárat. De vannak a labirintusban kéken, zöldek, pirosan, sárgán világító lámpások is, amelyek szintén fényt bocsátanak ki. Először elvakítják ezek a fények, egyik után a másikat követi, és nem is figyel az igazi-ra, de egy idő után kezdi magát rosszul érezni a sötétben, a hamis fények között botorkálva, és ki akar jutni az igazi fényre. És amint elkezdi keresni, rögtön meg is pillantja. De ez még nagyon gyenge fény és az emberünk nem is biztos benne, hogy jól lát, mert a szeme hozzászokott a sötét-hez és a lámpások színeihez, de ahogy továbbhalad ebben az irányban, egyre erősebb lesz a fénysugár, így az emberünk is egyre biztosabb lesz benne, hogy ebben az

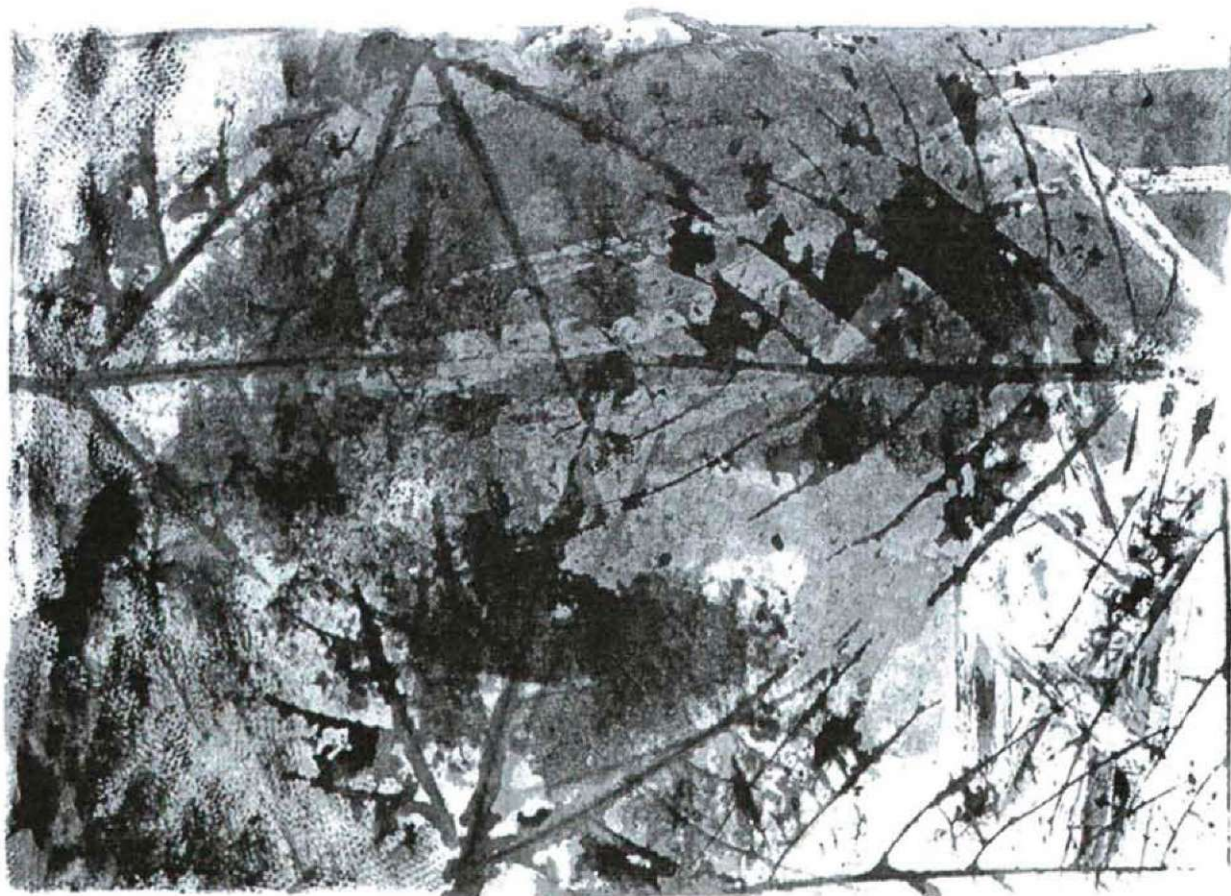

irányban kell haladnia. Ezután semmi sem térítheti el, hiszen tudja, hogy a fény most már elvezeti a kijáráshoz, ahol végre meglátja a fény forrását a Napot is. Ebben a labirintusban minden ember benne van valahol, ki a sötétben, színes fényekben gyönyörködve, és ezeket követve, ki az igazi fényt keresve, világosabb helyen állva.

Platón szerint aki nem látta az ideákat, az nem kerülhet emberi alakba. Tehát mindannyiunknak - aki embernek érzi magát - van valami kapcsolatunk a Jóval, nem idegen valami a számunkra. Az egy dolog, hogy ide kerülve elfelejtettük. Van azonban az embernek egy képessége, amit intuíciónak hívunk, de nevezhetnénk akár a lélek szemének is - könnyen lehet, hogy Szókratész ezt hívta *daimonion*nak -, amely ha nem akarjuk használni, nem működik. De ha elkezdjük használni, akkor kezdetben még nagyon gyengén ugyan, de ahogy közeledünk a Jó felé, egy-

re élesebben fog látni. A kezdeti keresgélés után egyre könnyebben és biztosabban tudjuk kiválasztani a helyes utat a sok közül, és tudjuk megállapítani a rosszról, hogy helytelen. Attól nem kell félnünk, hogy nem találunk rá, mert a Jó - ha őszintén keresi - szinte vonzza maga felé az embert, minél közelebb vagyunk hozzá, annál jobban. Maga a filozófia pedig azt a célt szolgálja ebben a folyamatban, hogy a gondolkodással is felfogjuk a dolgokat, azaz meg is értsük, tisztában legyünk azzal, hogy mi és miért történik velünk; hogy meg is tudjuk ezeket racionálisan indokolni, ne csak ösztönösen kövessünk valamit, amiről nem is tudjuk, legfeljebb homályosan sejtjük, hogy micsoda. Magyarul, hogy az eszünk is tartsa a lépést a megérzéseinkkel, ösztöneinkkel, mert csakis ebben az esetben beszélhetünk igazi tudásról. De ezután a kis kitérő után térjünk vissza konkrétan az utolsó lépcsőfokhoz.

A legnagyobb változás, ami történik az,

hogya az ember itt már egyedül a Jó/Szépség „roppant tengerét” szemléli, *partner nélkül*. Valószínűleg azért nem érzik szükségét egy társ jelenlétének, mert a lelke „csordulásig megtelt” a Jó látványával és szerelmével, és már nincs szüksége arra, hogy egy lelket szeressen. Sőt, ekkor már kizárt dolog, hogy ilyesmit érezzen, hiszen egy lélek szépsége elveszik a Jó szépsége mellett, másrészt ha mégis ezt tenné, az azt jelentené, hogy még mindig nem „szilárdult meg” teljesen a Jóban. Platón számára a Jóhoz való eljutás jelenti az *igazi szabadságot* is, hiszen itt már az ember semmi másnak nincs alávetve, csak a Jónak: „Amikor a szépet már sok dologban pillantja meg, nem fog többé egyetlen szeretni, mint valami szolga, aki szolgamód szereti egy fiúnak, egy embernek vagy egy bizonyos tevékenységnek a szépségét, s aki ily módon silány és kicsinyes marad, hanem a szépnek roppant tengere felé fordulva és azt szemlélve sok szép és nagyszerű beszédet és gondolatot nemz a filozófia iránti gazdag hajlandóságában...”.

Ezek után könnyen mondhatnánk Platónra, hogy egy kicsit talán „el van szállva”, mert ez nem a reális, valós élet, hanem egy ködös, idealista, megvalósíthatatlan álmkép. Platón valóban idealista volt - ami nem baj, mert ez ad célokat az embernek -, de egyben ő a legnagyobb realista is. Ez abból derül ki, ami ezután következik nála. Mert itt megkérdőjelezhető valaki, hogy rendben, elértük a Jót, de ez után mi következik? Mit kezdünk ezzel a tudással? Az egész életünket azzal fogjuk tölteni, hogy elmerülünk a Jóban? A válasz: nem. Platón nem abban látja a legtokéletesebb állapotot, hogy üldögélünk egy kunyhóban az erdő közepén vagy egy barlangban a világtól elvonultan, és szemléljük a Szépséget, amelyhez nagy nehezen eljutottunk. Az igazi feladatot tulajdonképpen nem is itt, hanem az feljebb is említett barlanghasonlatban fogalmazza meg, amelynek végső konklúziója az, hogy

ha sikerült elérnünk a Jót, akkor **vissza kell mennünk** azokhoz, akiknek ez még nem sikerült, és segíteni őket ebben. Szinte biztos, hogy nem fognak semmit elhinni abból, amit elmesélünk nekik és könnyen lehet, hogy bolondnak, vagy naiv álmodozónak nézik az embert. De Platón és Szókratész - habár pontosan tudják, hogy ehhez rengeteg kitartásra és türelemre van szükség - úgy gondolják, hogy ettől függetlenül és ezt is vállalva mégis kötelességünk megtenni, mert felelősséggel tartozunk a többi ember iránt. Hát mi ez, ha nem realizmus és két lábon a földön állás? Másrészt Platón nem mondja, hogy könnyedén el lehetne jutni erre a lépcsőfokra, hiszen már az előzőek sem tűntek túl könnyűnek, de ha valaki mégis eléri, az olyan kegyekben részesül, mint „az istenek szeretete” és a halhatatlanság, és itt a nagy realista hozzáteszi, hogy „ha van ember, akinek ez lehetséges”¹². Az mindenestre tény, hogy ez nagyon sok időt, és iszonyatos küzdelmeket jelent a vágyakkal szemben, ahogy ezt Platón meg is fogalmazza a Törvényekben¹³:

Athéni: És ha valakit félelem nélkülív akarunk tenni, ezt úgy érhetjük el, hogy kitesszük sokfajta félelemnek - persze okkal-móddal.

Kleiniasz: Úgy látszik ez a helyes.

Athéni: Ha viszont valakibe a jogos félelmet [= szégyenérzet] próbáljuk beoltani, nemde alkalmas kell adni neki, hogy összecsapjon a szemérmetlenséggel, és gyakorlatot szerezve benne, küzdjön meg a gyönyörökkel és legyőzze önmagát? Vagy talán bátorság tekintetében csak úgy lehet tökéletes az ember, ha megküzd a benne lakozó gyávasággal, és legyőzi, ha ellenben teljesen járatlan és gyakorlatlan az efféle küzdelmekben, akkor erény dolgában félig se éri el önmagát - tökéletesen józan és mértékletes viszont akkor is lehet, ha nem küzdött meg sok gyönyörrel és vággyal, melyek arra buzdították, hogy szemérmetlen és igazságtalan legyen, ha nem győzte le őket a megfontolás, a munka és a művészet segítségével, játszva és komolyan, ha nem élt át sohasem semmi effélét?

Kleiniasz: Ennek csakugyan semmi valószínűsége sincs.

És ez azt is jelenti, hogy a lépcsőn - a leg-

alsón kezdve - fokokként kell haladnunk, és a vágyakat (még a legalantasabbat is) meg kell tapasztalnunk, mert az ember csak azt tudja legyőzni és azon tud túljutni, amit már ismer.

Tehát ez az utolsó állapot az, amikor a test és a lélek a leginkább külön válik egymástól. Az ember ugyanúgy itt van ebben a világban fizikailag, de a lelke már szabad, azaz nincs alávetve egyetlen váagnak sem, a Jó utáni vágyon kívül persze. Az, hogy eléri a halhatatlanságot, azt jelenti, hogy a halála után nem kell újra „testbe költöznie”, hanem végleg ottmaradhat az isteni világban, hiszen amennyire csak lehetett, megvalósította a lélek különválását a testtől (Erről az elméletről olvashatunk a *Phaidón* c. dialógusban).

Mivel a műnek ez a legmélyebb és legösszetettebb része, ezzel kapcsolatban merül fel a legtöbb kérdés. Az első, legszembetűnőbb dolog a beszédben, hogy egy nő, Diotima mondja el. Vajon miért van ez így? Erre a kérdésre legfeljebb hipotéziseket adhatunk, végleges választ nem, ha csak Platón nem mondta meg valahol az okát, de ilyesmiről egyelőre nem tudunk. Olvashatunk olyan véleményeket, amelyek szerint „a női élettapasztalat férfiak által való kisajátításáról van szó, ill. hogy egy nőre van szükség ahhoz, hogy a férfi önmagáról gondolkodhasson” (D. Halperin), vagy másképpen megfogalmazva „mert a teremtető, létrehozó képesség alapvetően a női termékenység utánzása, absztrakciója.” (A. Cavarero)¹⁴ Az én véleményem a kérdésben más, alapvetően kapcsolódik ahhoz, ahogyan a homoszexualitást értelmeztem a *Phaidrosz*-beli beszédben: Ahhoz, hogy a beszéd lényegét megértse valaki, tiszta, szenvedélymentes fejre van szüksége. Illetve szenvedély kell hozzá, de ennek a szenvedélynek kizárólag a Jóra szabad irányulnia, és a legkisebb mértékben sem arra, akitől a beszédet halljuk. Azért volt szükség arra, hogy mindezt egy nő mondja el, mert így a vágy - amely Platónnál *nemes* vágyként egy nő

iránt nem léphet fel - nem terelte el a figyelmet a mondandó lényegéről. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy Szókratész a beszélgetés idején még fiatal ember volt (hiszen nem sok mindent tudott még akkor), de azért az is kiderül a szövegből, hogy már akkor is a szép ifjak kötötték le a figyelmét és nem a nők.¹⁵ Tehát ha esetleg mindezt nem egy tőle *alapvetően különböző* lénytől - egy nőtől - hallja, aki nem indít meg benne semmit, hanem egy érett, bölcs férfitől, akkor a közöttük kialakuló erastés - erómenos viszonyban egy alacsonyabb lépcsőfokon lévő dolog - a vágy az *ember* iránt - foglalta volna el a központi helyet az utolsó lépcsőfok tárgya - a vágy az önmagában lévő Szépség - helyett. Tehát a nő szerepeltetése azt a célt szolgálta, hogy kizárjunk minden ember iránti vágyat és tisztán a Szépre tudjunk koncentrálni. Ez persze nagyrészt intuíción alapul, de - mint már mondtam - ebben a kérdésben nem hiszem, hogy végleges választ kaphatunk.

A másik felmerülő kérdés fordításbeli probléma. Egyes fordítók az adott helyeken végig „szülés”-t fordítanak, míg mások „nemzés”-t. A kérdés az, hogy ennek mennyire van jelentősége. Joó Mária elég hosszan elidőzik a témánál (19-21.old), mert szerinte egy női képesség férfiak által történő kisajátítása történik, ha nemzést fordítunk. Szerintem a kérdésnek nincs ekkora jelentősége, mert - az én értelmezésem szerint - itt nem egyik vagy másik nem képességének domináns szerepéről van szó, hanem ALKOTÁSRól, létrehozásról, így egyik nem sem áll a másik felett, hiszen a nő képessége (a szülés) önmagában, férfi nélkül semmit nem ér, mint ahogy a férfi képessége (a nemzés) sem ér semmit a nő nélkül. Csak ketten együtt képesek az alkotásra. De a kérdés nem életbevágó; Platón a szóhasználatával biztos, hogy nem arra törekedett, hogy az egyik vagy másik nem képességét domborítsa ki, mert ilyen súlyos kérdések mellett, egy olyan szinten, ahol az *ember* egye-

temes alkotásvágyáról van szó, nem férfiről vagy nőről, ez már egy teljesen jelentéktelen probléma.

A következő dolog, amit fel szoktak vetni, az Diotima 210.a.-beli megjegyzése, miszerint Szókratészt az „alsó lépcsőfokok” szerelmi ismereteibe még be lehet avatni, de a felsőbbeket már nem biztos, hogy tudja követni. Van olyan értelmezés, amely szerint Platón itt Szókratész képességeit bírálja, és ezzel magát előbbre helyezi mesterénél. Ez nyilvánvalóan nem így van, hiszen Platón összes írásában ott bujkál a Szókratész iránti mérhetetlen tisztelet. Ez egyszerűen egy írói fogás lehet, amellyel Platón arra akarja felhívni a figyelmet, hogy most egy olyan nehéz és mély rész következik, aminél még Szókratésznek is „össze kellett szednie magát”. Erre utalnak az olyan felszólítások is, mint pl.: „most aztán próbálj olyan erősen odafigyelni, ahogyan csak tudsz”.¹⁶

De a legnagyobb kérdés a műnek ezzel a részével kapcsolatban az, hogy ténylegesen megvalósítható-e egy ember számára. Valahol a lelkünk legmélyén érezzük Platón igazságát, érezzük, hogy valóban ezen a lépcsőn kellene haladnunk és a Jóhoz kellene eljutnunk. De ezzel kapcsolatban felmerülnek olyan kérdések, hogy vajon mennyire lehet ezeket a lépcsőfokokat különválasztani? Ha eljutott az ember pl. arra a szintre, ahol már csak a lélek szépségét szereti, biztos, hogy nem fog feltámadni benne mégis egy olyan vágy, amivel az eggyel alacsonyabb lépcsőfokot jellemeztük? Vagy még feljebb lépve: vajon képes lesz-e valaha arra egy ember, hogy kizárólag a Szépséget szemlélje önmagában, miközben fölé emelkedik a körülötte lévő emberi szépségnek? Lehet, hogy igen, de lehet hogy nem, mert lehet, hogy az ember amíg csak él, él benne a vágy is egy másik ember közelsége, érintése, szépsége és szeretete iránt, amely vágytól meg tudunk szabadulni egy időre, de örökre leküzdeni magunkban talán soha nem tudjuk. Ezekre a kérdésekre egyetlen ember sem tud

biztos feleletet adni, csak reménykedhetünk abban, hogy egyszer majd megkapjuk rá a végleges választ.

V. Konklúzió

Végezetül még azt szeretném elmondani, hogy mik voltak azok a dolgok, amelyek arra indítottak, hogy ennyire mélyen foglalkozzak ezzel a témával. Először is a homoszexualitás kérdése. Erre általában nem szoktak különösebb hangsúlyt fektetni, hanem elintézik annyival, hogy ez - a nők alacsony színvonalának köszönhetően - annak a kornak a szokása volt (tulajdonképpen egy kényszerhelyzet), és ezt így kell elfogadni. Pedig Platónnál - mint láttuk - ez sokkal többet jelent, mint egy divathóbort vagy szükséges rossz (sőt ebben a kontextusban még csak *másságot* sem jelent, hiszen csupán a fejlődés fokozatainak különbségéről van szó, nem egyéniségbeliről. Éppen ezért nem szabad sem elítélnünk, sem zavart éreznünk ezzel kapcsolatban, hiszen - remélem ez is világossá vált a tanulmány folyamán - ez egy olyan nemes, szép és tiszta érzés, amely becsületére válna akárkinek, és ha valakiről, hát Platónról igazán el lehet mondani, hogy erényes és a legmélyebb tiszteletre méltó ember lehetett. Persze lehetne erre azt is mondani, hogy ezek csak a művei, ebből még nem vonhatunk le következtetéseket az életére vonatkozóan, de ezzel két okból sem értek egyet: 1. Nem tudunk arról, hogy Platón életében valaha is egy nő komolyabb szerepet játszott volna, vagy gyermekei lettek volna (ami pedig egyáltalán nem volt jellemző akkoriban, sőt, a családalapítás szinte kötelező volt) 2. lehetetlen, hogy valaki, aki még soha nem élte át, és nem szenvedte meg ezeket az érzéseket és küzdelmeket, ilyen pontos és valóságos képet tudjon adni róluk. És pont ez az utóbbi dolog a másik ok, amiért ennyire lenyűgöző a téma, és ezt nagyon fontosnak tartom külön is kihangsúlyozni:

Platón filozófiája nem elvont okoskodás, ami az ember érzéseit hidegen hagyhatja. Ezzel a filozófiával foglalkozni nem annyit jelent, hogy leülünk az íróasztalhoz, és miután belemerültünk és tanulmányoztuk egy-két órán át, felállunk, és az egészet elfelejtve megyünk a dolgunkra, „ki az életbe”. Platón a rendszerét nem kizárólag ésszel dolgozva teremtette meg, hanem lélekkel és érzésekkel együtt. Ezekben az írásokban benne van az életnek minden küzdelme és tanulsága, érzelmi és gondolati fejlődése egyaránt. Ezért van az, hogy nekünk is igénybe kell vennünk az érzéseinket, tapasztalatainkat is, mert ezek nélkül, pusztán, racionális ésszel soha nem fogjuk megérteni a mondanivalóját.

Platón ezzel mutatta meg, hogy az igazi filozófia valójában *magát az életet* jelenti, nem elvont, tudományos okoskodást, és egyben a példát is elénk állította, hogy hogyan kell ezt igazán színvonalasan művelni. Amit létrehozott, az már nemcsak tudomány, hanem olyan művészet is egyben, amely annak ellenére, hogy hihetetlenül mély mondanivalót tartalmaz, egyszerűen, hétköznapian, emberi nyelven lett megfogalmazva. De hát köztudott, hogy az igazán nagyszerű dolgok nagysága mindig az egyszerűségükben rejlik, és ez az, amiért Platónt méltán tarthatjuk a valaha élt egyik legnagyobb filozófusnak.

BIBLIOGRÁFIA

A.E. Taylor: Platón

Budapest: Osiris 1997., 295-329. és 417-445.o.

Marsilio Ficino: A szerelemről, avagy magyarázat Platón *A lakoma* című művéhez

in: *Reneszánsz etikai antológia* Budapest: Gondolat 1984., 191-211.o.

Lukács György: Platón, Plotinosz és az Erósz problémája

in: *Adalékok az esztétika történetéhez* Budapest: Magvető 1972., 78-85.o.

Joó Mária: A platóni „erős”-ről - feminista interpretációk kapcsán

Magyar Filozófiai Szemle 1996/1-2-3.

Ritoók Zsigmond: Vágy, költészet, megismerés

Holmi, 1992. május

¹ Joó Mária: A platóni „erős”-ről - feminista interpretációk kapcsán, Magyar Filozófiai Szemle 1996/1-2-3, 7.o.

² Pl. Taylor: Platón, 300.o.

³ Lakoma, 181.a.

⁴ Lakoma, 181.b.

⁵ Lakoma, 182b

⁶ Lakoma, 184 d-e

⁷

⁸ Marsilio Ficino: A szerelemről, avagy magyarázat Platón *A lakoma* című művéhez

in: *Reneszánsz etikai antológia* Budapest: Gondolat, 1984., 202.o.

⁹ Lakoma, 191.c.

¹⁰ Lakoma, 192.a.

¹¹ Lakoma, 192.d.

¹² Ezeket az idézeteket dőlt betűvel szedtem.

¹³ Phaidrosz, 250.d.

¹⁴ Phaidrosz, 250.e.

¹⁵ Törvények, 636.c.

¹⁶ Lakoma, 217.a. - 219.e. (Alkibiadész beszéde)

¹⁷ Erről a szerelemről ír Thomas Mann a *Halál Verencében* c. lenyűgözően szép novellájában olyan megdöbbentő mélységgel és éleslátással, ami már magával Platónnal vetekszik.

¹⁸ Phaidrosz, 254.b.

¹⁹ Phaidrosz, 256.c.

²⁰ Törvények, 727.e.

²¹ Itt igazából értelmezésekről van szó. Az a szerkesztet, hogy „Erósz valakinek a szerelme”, kétféleképpen értelmezhető. Az egyik szerint *valakinek a szerelme Erószra irányul*, ez esetben lehet mondani, hogy Erósz jó és szép, sőt, akkor ő „a Jó” és „a Szép”. Szókratész azonban máshogy értelmezi: itt a „valaki” az, akire a szerelem, azaz Erósz, azaz a vágy irányul. Ez a valaki Platónnál nyilvánvalóan a Jó. De ezt Diotima világosan meg is fogalmazza: „Azt képzelted..., hogy Erósz az, akit szeretnek, nem pedig az, aki szeret. Ezért hitted, gondolom, Erósz-t tökéletesen szépnak.” (204c)

²² Lakoma, 210.c.

²³ Lakoma, 212 a

²⁴ 647.d.

²⁵ Bővebben lásd: Joó Mária cikkének 8. oldala

²⁶ Lakoma, 211.d: „szép fiúk és ifjak, akiknek látása most mélységesen megrendít téged is és másokat is...”

²⁷ Lakoma. 210.e.